

BAYBURT ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

Sayı: 4 - Yıl: 2016
BAYBURT

BAYBURT ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ
JOURNAL OF DIVINITY FACULTY OF BAYBURT UNIVERSITY

ISSN:2148-6700

Üniversitesi Adına Sahibi / Owner on behalf of Bayburt University
Prof. Dr. Nasrullah HACİMÜFTÜOĞLU (Dekan / Dean)

Yazı İşleri Müdürü / Editor in Chief
Prof. Dr. Nasrullah HACİMÜFTÜOĞLU (Dekan / Dean)

Editör / Editor
Yrd. Doç. Dr. Yusuf ŞEN

Editör Yrd. / Editorial Assistants
Yrd. Doç. Dr. Ahmet ÖZKAN
Yrd. Doç. Dr. Yakup MAHMUTOĞLU

Yayın Kurulu / Editorial Board
Prof. Dr. Nasrullah HACİMÜFTÜOĞLU
Prof. Dr. Abdulkadir YILMAZ
Yrd. Doç. Dr. Yusuf ŞEN
Yrd. Doç. Dr. Nevzat AYDIN
Yrd. Doç. Dr. Yakup MAHMUTOĞLU
Yrd. Doç. Dr. Ömer DEMİR
Yrd. Doç. Dr. Suat ERDEM
Yrd. Doç. Dr. Ahmet ÖZKAN
Yrd. Doç. Dr. Gazi ÖZDEMİR
Yrd. Doç. Dr. Eid Fathi Abdullatif Abdulaziz
Arş. Gör. Mehmet SEVER

Yayın Danışma Kurulu / Scientific Advisory Board

Prof. Dr. Emin Aşık KUTLU
KATÜ İlahiyat Fakültesi, TÜRKİYE

Prof. Dr. Sadık KILIÇ
Atatürk Ü. İlahiyat Fakültesi, TÜRKİYE

Prof. Dr. Mustafa ALICI
Erzincan Ü. İlahiyat Fakültesi, TÜRKİYE

Prof. Dr. Süleyman MOLLAİBRAHİMOĞLU
Recep Tayyip Erdoğan Ü. İlahiyat Fakültesi, TÜRKİYE

Prof. Dr. Abdullah KARAMAN
Marmara Ü. İlahiyat Fakültesi, TÜRKİYE

Prof. Dr. Hulusi ARSLAN
İnönü Ü. İlahiyat Fakültesi

Prof. Dr. Lütfullah CEBECİ
Kayseri Ü. İlahiyat Fakültesi, TÜRKİYE

Prof. Dr. Şehmus DEMİR
Atatürk Ü. İlahiyat Fakültesi, TÜRKİYE

Prof. Dr. Halil İbrahim ŞİMŞEK
Hitit Ü. İlahiyat Fakültesi, TÜRKİYE

Yazışma Adresi / Contact Address

Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (Dergi), BAYBURT
Tel: +90 458 211 11 53, +90 458 211 11 92 -93 Fax: +90458 211 11 95
e-mail: ilafdergi@bayburt.edu.tr

Tasarım / Baskı

Rana Ajans / Muhammet S. KARACA

SAYI HAKEMLERİ

Prof Dr. Ömer KARA (Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Doç. Dr. Aydın TEMİZ (Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Doç. Dr. Selim TÜRCAN (Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Yrd. Doç. Dr. Süleyman PAK (Gaziosman Paşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Yrd. Doç. Dr. Resul ERTUĞRUL (Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Yrd. Doç. Dr. Gazi ÖZDEMİR (Bayburt Üniversitesi İnsan ve Tolum Bilimleri Fakültesi)

Prof Dr. Nasrullah HACİMÜFTÜOĞLU (Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Prof Dr. Bedri GENCER (Yıldız Teknik Fakültesi Fen Edebiyat Fakültesi)

Prof Dr. Musa BİLGİZ (Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Yrd. Doç. Dr. Mehmet ÇALIŞKAN (Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

KESİRLERLE BİLMECELİ TARİH USÛLÜ VE ÇÖZÜMÜ

Arif YILDIRIM*

ÖZET

Tarih kelimesi, Arapça'daki te'fil bâbının mastarı olan "te'rih" ten türemiştir. Te'rih kelimesi ise meydana gelen herhangi bir olayın zamanına ve yerine işaret eder. Sözü edilen zaman ise ya açık olarak ya da bilmece şeklinde iki farklı yolla ifade edilir. Bunlardan "bilmeceli tarih" adı verilen ve makalenin de konusu olan metod, "zaman"ı, Arapça kesirler ile ifade eder ve bu süreçte herhangi bir uzunlukta tamlama kullanılabilir. Bu arada Türkçe'deki zincirleme isim tamlamasında üçten fazla kelime kullanmak mümkün değildir Bundan başka, kesirlerin kullanıldığı "bilmeceli tarih geleneği"nin, onuncu yüzyılın ilk çeyreğinde (922 civarı) ortaya çıktığı düşünülür. Bu geleneğin, Osmanlı âlimlerinden olan İbn-i Kemal Paşa ile başladığı düşünülür. Bu makalede de sözü edilen metod, örnekler üzerinden incelenip çözümlenecektir.

Abstract

The word "tarih" (history) is derived from "te'rih" which is the verbal noun of "te'fil", a verb pattern in Arabic. "Te'rih" refers to the record of certain time, date and location of any events. The following date and time can be recorded in different methods, either clearly or by means of riddles. The method of "dating in riddles" - the topic of the article- represents time and date as "Arabic fractions" and during the process it's free to use any noun phrases at any length. By the way, it isn't possible to use more than three words for the compound noun chains in Turkish. Apart from that, the tradition of "dating by fractions in the form of riddles" is supposed to appear at the first quarter of the tenth century A. H. (around 922). The man that originally presented the method was İbn-i Kemal Paşa, one of the Ottoman scholars. As for this article, it aims to decipher this type of dating through the examples.

Anahtar Kelimeler: Tarih, Bilmeceli tarih, Arapça kesir.

Key Words: History, dating in riddles, Arabic fraction.

---

* Prof. Dr. Emekli Öğretim Üyesi

GİRİŞ

“Kesirlerle Bilmeceli Tarih Koyma”¹ biçimini tanımam ve çözümüne ilgi duymam, Rize-Fındıklı’nın Derbent köyünde imamlığım sırasında 73’lü yıllarda bir vesile ile tanıştığım, yöresinde tanınmış âlimlerden Ardeşen’li Hacı Hamit Efendi sayesinde başlar. Hamit Efendi, böyle bir tarihe ve çözümüne “*Mukayyet Tühfetü’l-Avâmil*” isimli kitabın sonundaki bir hâşiye kaydında rastladığını söylemişti. *Tuhfe Şerhi*’nde verilmiş olan bu tarihi, makalemizin “Örnekler” kısmında dördüncü örnek olarak vereceğiz. Daha sonra, Esat Coşan Hoca’nın (01-08-1978) tarihli Diyanet Gazetesi’nde bu tarih şekli ile ilgili bir yazısını gördüm. Esat Hoca bu yazısında, meşhur Osmanlı âlimi İbn-i Kemal Paşa’nın bir kitabının telif tarihini böyle bir “*bilmeceli tarih*” le verdiğini ve bu tarihi yazmış, ancak izahını daha sonraki bir yazısında ele almayı düşündüğünü söylemiştir. Ben, Coşan’ın daha sonraki yazılarını tamamen takip etmediğim için, bu açıklamayı yayınlayıp yayınlamadığını bilmiyorum. Başka bir kaynaktan temin ettiğim bu izahın, makalemizin “Örnekler” kısmında orijinal metnini de vererek, tercümesini sunacağım. Bu konuda muhtasar bir makaleyi kaleme almayı tasarlamışken, internetten Arap yazarlarının bu konu ile ilgili çalışmalar yaptıklarını öğrenmem, bu fikrimi değiştirmemin bir sebebi olmuştur.²

¹ Makalemizin konusu olan “Kesirlerle Bilmeceli Tarih Verme Usulü” üzerinde araştırma yapan bazı Arap yazarlar, bu tarih belirtme biçimine verilmesi uygun düşecek adların neler olabileceği konusunda bazı görüşler bildirmişlerdir. Bu meyanda, böyle bir tarih verme biçimini ilk kez ortaya koyanın Osmanlı-Türk bilgini İbn Kemal Paşa olmasını göz önünde bulundurarak ona “التاريخ التركي” veya “التاريخ العثماني” gibi isimlerin verilmesinin düşünülebileceğini söylemişlerdir. Ancak, isimlerin müsemmalarından neyin kastedildiğini doğrudan bildirmesi esastır. Bu husus dikkate alındığında söz konusu isimler, mezkûr tarih belirtme tarzını doğrudan anlatmamaktadırlar. Çünkü bu isimler, özel bir tarih koyma biçimini değil, bilinen anlamda Osmanlı Türklerine ait tarihi akla getirmektedirler. Diğer yandan, İbn Kemal’in “Osmanlı Tarihi” adlı bir eserinin bulunması da bu eserin anlatılmak istendiğini düşündürülebilir. Dolayısıyla Arap yazarlar, bu isimlerin verilmesini uygun görmemişlerdir.

Bahis konusu tarihin belirsizlik veya zor anlaşılma özelliği taşımamasını dikkate alınca “التاريخ المعتمى، التاريخ بالإغفار، التاريخ بالتعمية، التاريخ بالإنجاز، التاريخ بالتأخير” (Çözülemez veya Çözülmesi Zor Olan Tarih) ismi, bilmeceli olmasını dikkate alınca “التاريخ الكئيب” (Bilmece Şeklinde Tarih Belirtme) gibi isimlerin verilmesi yahut kapalılık özelliğini dikkate alarak “التاريخ الكئيب” (Örtülü Tarih) isminin verilmesi hatıra gelebilirse de maksadı doğrudan anlatmamaları sebebiyle söz konusu Arap yazarlar bunların da uygun olmayacağı kanaatine varmışlardır. Bahse konu olan tarihin temel özelliği zaman bildiren terimlerin kesirlerini kullanarak tarih belirtmesidir. Bu özelliğe bakan Arap yazarlar, verilmesi en uygun düşen ismin “التاريخ بالكسور” (Belli bir zamanı نصف، تاريخ، ربع، ثلث، خمس، سدس، سبع، ثامن، عشر ve عشر) gibi kesirlerle verme biçimi) olacağı sonucuna varmışlardır.

Biz, kesirlerle verilmiş olmasının yanı sıra bilmeceli olma özelliğini de içermesine bakarak Arap yazarların uygun gördüğü isme “bilmeceli” ifadesini ekleyerek makalemizde Türkçe karşılığı ile onu “Kesirlerle Bilmeceli Tarih Belirtme Usulü ve Çözümü” başlığı altında ele almayı uygun bulduk.

² Bkz. Muhibbuddin Yasin İbrahim es-Samarra’î’nin *Mecelletü’l-Buhûsive’d-Dirâsâti’l-İslamiyye*, Yıl 2012, Sayı 28, Sayfa 201-221 der-gisinde yayınlanmış “*et-Tevârîhu’l-Mu’ammeyyetü fi’l-Mahtâtâti’l-Arabiyye*” adlı makalesi ile Muhammed b. Humeyd el-Avfi’nin *Mecelletü’l-Câmi’ati’l-İslamiyye* Sayı 144’te yayınlanmış “*et-Te’rîhu bi’l-Kûsûr fi’l-Kitâbi’l-Arabiyyi’l-Mahtât*” adlı makalesi. Medine, 2009, 2. Baskı, s.1-55.

Günümüz yazım geleneğine göre, özellikle resmi yazıların ve mektupların başına tarih koyarken, önce günü, sonra ayı, en sonunda da yılı gösteren rakamların yazıldığı bilinmektedir. Meselâ (30.05.2016) rakamlarından en soldaki, günü, ikincisi ayı, üçüncüsü yılı gösterir. Bu rakamları sağdan sola doğru okursak “2016 yılının 5’inci ayının 30’uncu günü” şeklinde zincirleme bir sıfat ve isim tamlaması ortaya çıkar. Bu okuyuş en kısa bir şekilde, yani tarih belirten zamanların ayrıntılarına hiç girmeden yapılmıştır.

Şimdi de bu tarihi, mevcut rakamlardan çıkarılabilen ayrıntıları vererek okuyalım. Bu takdirde şu ifade ortaya çıkar:

“Bu tarih, üçüncü miladi bin yılın on tane yüz yılının birinci onda biri olan yüzyılın ikinci onda biri olan on yılın altıncı onda biri olan 2016 yılının on iki ayının ilk yarısı olan altı aydan beşinci altıda biri olan 5’inci ayının üç tane on günden oluşan 30 gününün üçüncü onda birinin onuncu onda biridir.”

Ancak, bu verilen tarihte günün parçaları olan gece veya gündüzün 15 derece olan saati ve saatin 15’te biri olan derecesi verilmemiştir. Bu ifadelerin açık şekli olan “...30’uncu günün birinci yarısı olan gecenin veya ikinci yarısı olan gündüzün on iki saatinin, meselâ beşinci saatinin on beşinci derecesidir” ifadesini de yukarıdaki ifadeye ekleyince ortaya daha ayrıntılı bir tarih belirtme çıkar. Bu ifade biçiminde de bir kapalılık yoktur.

Şimdi de yukarıdaki iki ifadeyi birleştirelim ve zaman kesirlerini, ait oldukları paydaları vermeden sıralayalım. Ortaya şu bilmeceli tarih biçimi çıkacaktır:

“Bu tarih, 2’inci milenyumdan sonra birinci yüzyılın ikinci onda biri olan on yılın (عقد/akd’in) altıncı onda birinin beşinci altıda birinin üçüncü üçte birinin onuncu üçte birinin birinci yarısının beşinci cüz’ünün on beşinci parçasıdır.” Bu okuyuşta baştan “...yüzyılın” a kadar olan kısım ve ‘on yıl’ demek olan “عقد/akd” kelimesi açık ifadelerdir. Geri kalan kısım bilmece olarak verilmektedir.

İşte makalede anlatmaya çalıştığımız, zaman parçalarını ifade eden “kesirlerle yapılmış bilmeceli tarih”, yalnız zaman birimlerinin kesirleri verilir, fakat bu kesirlerin ait oldukları payda birimlerinin zikredilmemesi şeklinde düzenlenmiş bir tarih verme biçimidir. Şu halde aradaki fark, bizim örnek verdiğimiz tarihin güneş yılına göre hesaplanmasına karşılık, “bilmeceli tarih” in kamerî yıla göre hesaplanmasındadır. Yazılış biçiminde zaman gösteren birimlerin kesirleri, küçükten büyüğe doğru çıkılarak, okunuşta ise büyüktür küçükten doğru inilerek sıralanmaktadır.

Bu yazılış ve okunuş biçimini, eskilerin de esas almış olmaları uzak ihtimal değildir. Demek ki, bunda da önce gün, sonra bu günün ait olduğu zaman

parçaları zikrediliyor. Bu parçalar, günün ait olduğu hafta, haftanın ait olduğu ay ve ayın ait olduğu yıldır. Dolayısıyla, tarihi belirleyen günün; hangi yılın, hangi ayının kaçınıcı haftasının kaçınıcı günü olduğu, bilmece tarzında verilir. Görüldüğü gibi bu bilmece tarzı, bayağı veya ondalık kesre dayanır. Bu sebeple, bu tarih verme biçimine “*Kesirlerle Tarih Belirtme*” adının verilmesi uygun görülmüştür. Pek çok Osmanlı bilginleri yazdıkları eserlerin bitiş tarihlerini açık olarak verirken, az bir kısmı da bu tarihi, bilmeceli olarak vermeyi uygun görmüşlerdir.

Yukarıda 2 no’lu dipnotunda kendilerinden söz ettiğimiz Arap yazarlar, “*Kesirler ile Tarih Belirtme*” geleneğinin Osmanlılarla ortaya çıktığı ve bunun ilk uygulayıcısının ünlü Osmanlı Türk bilgini İbn-i Kemal Paşa künyesiyle³ tanınmış Ahmed b. Süleyman (873-940 h./1468-1533m.) olduğu konusunda görüş birliği halinde olduklarını belirtiyorlar.⁴ Bu tarzı seçenler kendilerinin, kitabı yazmaktan, okuyucularının da kitabı mütâlaadan doğan yorgunluğunu – biraz olsun- dağıtmayı, monotonluğu bir tarafa bırakıp küçük bir zekâ jimnastiğine yönelerek irkilmelerini sağlamayı, böylece zekâlarını test etmeyi düşünmüş olabilirler.

I. BİLMECELİ TARİHLE İLGİLİ GENEL BİLGİLER

A. Kesirlerle Tarih Belirtme Usulünün Târifi

Bu tarih belirtme biçimini, “Yazılan bir eserin bitiş tarihini, küçükten büyüğe zaman parçalarını ifade eden ‘ربع, ثلث, نصف’ gibi kesirleri kullanarak, bilmeceli bir tarzda belirtme biçimidir.” şeklinde tanımlayabiliriz.

B. Kesirlerle İfade Edilen Bilmeceli Tarihi Çözmek Ne Demektir?

Kesirlerle ifade edilen bilmeceli tarihi çözmek, bu tarihin verildiği eserlerde geçen ‘ربع, ثلث, نصف, خمس’ gibi kesir bildiren ifadelerin, hangi zaman bildiren birime ait olduğunu bulmak demektir.

Bunu bir örnekle açıklayalım. Meselâ, bir kitabın telifinin rastladığı tarih, kesirlerle bilmeceli olarak verilmek istense, bunda kural, ilk önce, bu telifin sona erdiği saatin derecesinin bir cüzünü kesir olarak vermektir.

İkinci sıra, saatin derecesinin,

Üçüncü sıra, derecenin ait olduğu saati ifade eden kesrin,

³ Müellif, babasının adı Süleyman olduğu halde kendisi babasının yerine, daha meşhur olan dedesi Kemal Paşa’ya nispet edilerek *İbn Kemal Paşa* veya *Kemal Paşa Zade* künyesiyle tanınmıştır. Müellifin dedesinin ismi ile ilgili olarak bkz. İbn Abidin, Muhammed Emin, Reddü'l-Muhtar 'ale'd-Dürri'l-Muhtar, Matba'a-i Amire, 1307, I,25.

⁴ Bkz. el-Avfi, a.g.e., s.3; Muhibbuddin Yasin İbrahim, a.g.e., s.207.

Dördüncü sıra, bu saatin ait olduğu günün gündüzünün veya gecesinin,
 Beşinci sıra, bu gündüz veya gecenin ait olduğu günün,
 Altıncı sıra, bu günün ait olduğu haftanın,
 Yedinci sıra, haftanın ait olduğu ayın,
 Sekizinci sıra, ayın ait olduğu yılın birler, onlar, yüzler ve binler basamağının aynı şekilde bu zaman birimlerinin kesirleriyle ifade edilmesine aittir.

Kesirleri doğru anlamak için, ilk önce bu sırayı, ikinci olarak da bu sıradaki kesrin paydasını göz önünde bulundurmak lâzımdır. İşte bunlar dikkate alınır ve bilinirse kesirlerle ifade edilen bilmeceli tarih çözülmüş olur. Ancak, bu tarihi kullanan her müellif veya müstensih sözü geçen elemanların hepsini kullanmayabilir yahut bir kısmını açıkça ifade edebilir. Bu gibileri doğru anlamak için bu durumu bilmek ve karinelere yararlanmak gerekir.

C. Sayı Basamakları

Sayıların yerleri, küçükten büyüğe doğru sıra ile artan ve rakam denilen işaretlerle gösterilen mertebeler gibidir. 1'den 9'a kadar olan sayıların yer sırasına birler basamağı (مرتبة الأحاد), 10'dan 99'a kadar olan sayıların yer sırasına onlar basamağı (مرتبة العشرات), 100'den 999'a kadar olan sayıların yer sırasına yüzler basamağı (مرتبة المئات), 1000'den 9999'a kadar olan sayıların yer sırasına binler basamağı (مرتبة الألوف)... adı verilir. Bu ifadeler zaman parçalarına uygulanır. Meselâ, günlerin yalnız birleri ve onları, yılların birleri, onları ve yüzleri... olabilir.

D. Kesirlerle Bilmeceli Tarihi Çözmek İçin Ön Bilgiler

Kesirlerle bilmeceli tarihin açık olmayan ifadelerini çözebilmek için bir takım ön bilgilere ihtiyaç vardır. Şöyle ki:

1. Bu Tarihte Kullanılan Zaman Birimlerinin Bilinmesi

Bu tarih belirtme biçiminde kullanılan zaman birimleri küçükten büyüğe doğru şöyledir:

Derecenin Bir Cüzü: Bu ifade, çok kez derecenin başlangıcını veya sonunu belirtir. Meselâ "أول الجزء الثامن" denildiğinde sekizinci derecenin başı, "آخر الجزء الثامن" denildiğinde sekizinci derecenin sonu belirtilmiş olur. Şu halde kesirlerle belirtmek istenen tarihin, saatin başına mı, arasına mı, sonuna mı rastladığı, derecesinin bir parçasını ifade etmek üzere kullanılan "الجزء" kelimesi ile belirtilir.

Cüz, genel bir kavram olup, parça demektir. Her parça, bütünüdür. Derece, bir saatin 15'te biridir. 1 saatin dakika olarak değeri, 60

dakikadır. Buna göre, derecenin dakika olarak değeri, $60:15=4$ dakikadır. Ancak, kesirlerle bilmeceli tarih vermede en küçük zaman birimi olarak, derece kullanılır, dakikadan söz edilmez. Bu itibarla “أول الجزء...” denilince derecenin başı, “آخر الجزء...” denilince derecenin sonu anlaşılmalıdır. Bununla birlikte, dakikanın kullanıldığını gösteren bir karine varsa, meselâ “أول الجزء من الدرجة” ve “آخر الجزء من الدرجة” ifadeleri, derecenin bir parçasının başı ve sonu anlamında da kullanılır.

“الدرجة” kelimesi, saatin 15’te 1’i olması itibariyle saatin kesrini ifade eder. Ancak bu, örtülü bir kesir ifadesi değil açık bir kesir ifadesidir ve bu haliyle de kullanılır. Hâlbuki “الجزء” kelimesi, kısmen örtülü kısmen de sarıh bir kesir sayılır. Derecenin, kesirlerle bilmeceli tarih vermede en küçük ortak paydası 15, 15’in bu tarih vermede kullanılan kesirleri ثلث ve خمس tur. Bunların elde edilişi şöyledir: $15:3=5_1+5_2+5_3$ (=ثلث); $15:5=3_1+3_2+3_3+3_4+3_5$ (=خمس).⁵

15’in kesri olarak cüz ve onun sıra sayı sıfatı kullanıldığı takdirde, cüz kelimesi bu paydanın her bir kesrini doğrudan ifade etmiş olur. Meselâ “أول الجزء الثامن من الجزء الحادي عشر...” (on birinci saatin sekizinci derecesinin başı) gibi.

Derece: 1 saatin bir parçasıdır. 1 saat 15 dereceden oluşur. Çünkü yer küresinin kendi eksenini etrafında 24 saatte tam bir dönme yaparak 360 derecelik bir daire çizdiği kabul edilir. O halde 1 saatin derece olarak ifadesi $360:24=15$ derecedir.

Saat: Zaman cinsinden ifade edilirse, 1 saat 1 günün 24 parçasından biridir.

Bu zaman birimlerine örnek olmak üzere kesirle tarih belirten bazı müelliflerin kullandığı “أول الجزء الثامن من الجزء الحادي عشر...” (on birinci saatin sekizinci derecesinin başı) ifadesini verebiliriz.

Kesirlerle bilmeceli tarih vermede ikinci sıradaki zaman kesri olarak kullanılan saatin en küçük ortak paydası, gece ve gündüz için 12’dir. 12’nin bu tarih verme biçiminde kullanılması gereken kesirleri, $\frac{1}{2}$ (نصف), $\frac{1}{3}$ (ثلث), $\frac{1}{4}$ (ربع) ve $\frac{1}{6}$ (سدس) tür. Bunların elde edilişi şöyledir. $12:2=6_1+6_2$ (=نصف), $12:3=4_1+4_2+4_3$ (=ثلث), $12:4=3_1+3_2+3_3+3_4$ (=ربع), $12:6=2_1+2_2+2_3+2_4+2_5+2_6$ (=سدس) tür.

⁵ Bu bölme biçimine “tam bölme” adı verilebilir. Çünkü $15:3=5$ bölmesi, bölümün yalnız üçte birini vermektedir. Geride kalan üçte ikisi, işlemi uzatmamak için verilmemektedir. “Kesirlerle Bilmeceli Tarih”in daha kolay ve yanlışla düşmeden çözülmesinde, bütün bölüm parçalarının sayı dizisi şeklinde verilmesinin yardımcı bir katkısı vardır. Bunu dikkate alarak, birkaç yerde böyle bir bölme biçimini örnek kabilinden vermeyi ve bunun yapılmadığı yerlerin buna kıyas edilmesini uygun bulduk. Bu bölmede bölüm parçalarının sağ altlarına küçük puntolar halinde yazılan rakamlar, bölümün birinci, ikinci, üçüncü.. parçalarını belirtmek içindir.

Bazen saat, kesirlerle değil açıkça da verilmektedir. “الساعة الأولى” gibi. Bazen de saatin kendisi cüz kelimesiyle, sırası da açıkça verilir. Meselâ “الجزء الحادى ...عشر...” (on birinci saat) gibi.

Günün bir parçası olarak gündüz ve gece: Kesirlerle bilmeceli tarih belirtmede dördüncü sıra, saatin ait olduğu günün parçaları olan ve her biri, ortalama, 12’şer saat olarak alınan gündüz ve gecenindir.

Kimisi, gece ve gündüz ayrımı yapmadan, günü bir bütün olarak alır. Bu durumda günün en küçük ortak paydası 24’tür. Bu takdirde kesirlerle bilmeceli tarihte 24’ün kullanılması gereken kesirleri نصف, ثلث, ربع, سدس ve ستمdür. Ancak, günün 24 saat olarak alınması ve ortak payda olarak 24’ün kullanılması daha az görülmektedir. Daha çok görülen, günün, gündüz ve geceden ibaret iki parçadan biri ile ifade edilmesi ve her ikisi için ortak payda olarak 12 sayısının alınmasıdır.

Haftanın Bir Günü: Kesirlerle bilmeceli tarih vermede beşinci sıra, haftanın bir gününü ifade eden kesrindir. Haftanın herhangi bir gününü ifade eden bu kesir, “سبع” (yedide bir) kelimesidir. Dolayısıyla bu kesrin en küçük tek bir ortak paydası vardır, o da “السبع” (yedi) sayıdır.

Kesirlerle bilmeceli tarih belirtmede kullanılan haftanın günleri sıra ile şunlardır:

- الأحد (Pazar = Birinci gün),
- الاثنين (Pazartesi = İkinci gün),
- الثلاثاء (Salı = Üçüncü gün),
- الأربعاء (Çarşamba = Dördüncü gün),
- الخميس (Perşembe = Beşinci gün),
- الجمعة (Cuma = Altıncı gün),
- السبت (Cumartesi = Yedinci gün).

Haftanın belli bir gününün kesirlerle verilmesine, “السبع الرابع” (dördüncü yedide bir) ifadesini örnek olarak verebiliriz.

Ayın Bir Günü: Kesirlerle bilmeceli tarih vermede beşinci sıradaki gün, bazen ortalama 30 gün alınan ayın bir parçası olarak ifade edilir. Tam kameri ay, 30 gündür. 30’un 30’a bölümü 30 tane 1’dir. Haliyle 30 tane 1’in ortak paydası 30’dur.

Kesirlerle bilmeceli tarih verme geleneğinde 30’un kullanılan kesirleri: $30:2=15$ (=نصف); $30:3=10$ (=ثلث); $30:5=6$ (خمس); $30:6=5$ (سدس); $30:10=3$ (=عشر)’tür. Gün, haftanın bir parçası olarak verilmişse, asıl olan, onun ayrıca

ayın bir parçası olarak verilmemesidir. Bununla birlikte her ikisini de verenler vardır.

Günlerin birler basamağı (أحد الأيام): Olayın meydana geldiği günün, 1'den 9'a kadar olan günlerden birine rastlaması halinde tarih günü, 10 sayısının kalansız olarak bölünebildiği kesirlerden hangisine uygun ise o kesirle ifade edilir. Meselâ, bu gün, 30 gün olarak alınan ayın 3'e bölünmesiyle elde edilen 3 tane 10'dan ilk 10 günün birinci gününe rastlamış ise "من العشر الأول من العشر الأول" (birinci onda birin birinci onda birinin...) veya değişik bir ifadeyle, 30 gün olan ay 5'e bölünerek "من الجزء الأول من الخمس الأول من العشر الأول" (ilk on günün birinci beşte birinin birinci parçasının...) şeklinde de verilebilir. Şu halde günlerin birler basamağında 1'den 9'a kadarki rakamlardan biri bulunur. Günlerin birler basamağının en küçük ortak paydası 10'dur. 10'un bu tarihte kullanılan kesirleri şunlardır: $10:2=5_1+5_2$ (=نصف); $10:5=2_1+2_2+2_3+2_4+2_5$ (=خمس); $10:10=1_1+1_2...1_{10}$ (=عشر)'dir.

Günlerin onlar basamağı (عشرات الأيام/العقود): Bunlar 10, 20 ve 30'la biten üç tane "عقد" (birler basamağı sıfır olan onluk)tur. Şu halde bunların en küçük ortak paydası 3'tür ve buna uygun düşen kesir "ثلث"tür ki 10'a eşittir. Buna şu örneği verebiliriz: "آخر النصف الأول من العقد الثاني" (ikinci akdın birinci yarısının sonuncu günü) yani ikinci akd olan 11-20 arasındaki 10 günün ilk yarısının sonu olan 15'inci gün demektir. "العقد الثاني" yerine "الثالث الثاني" ifadesi de konabilir. Bu örneklerden de görüleceği gibi günlerin "عقد"ı, 10 tane birden oluşan ve birler basamağı sıfır, onlar basamağı 1, 2 ve 3 olan sayılardır.

Ayın bir haftası: Kesirlerle bilmeceli tarih vermede altıncı sıra, ayın bir haftasını ifade eden kesrindir. Bir ayda 4 tane hafta vardır. Ancak buradaki

⁶ Kendilerinden söz ettiğimiz Arap yazarlar, "العقود العشرات من الأيام" ifadesini kullanarak "عشرات" ile "عقود"un aynı anlama geldiğini ima etmektedirler. Halbuki, bu iki kavram arasında nüans vardır. "عشرات", onlar basamağını ifade eder. Onlar basamağının, birler basamağından olan kısmı sıfır veya birler basamağının dokuz rakamından biri olabilir. Halbuki "عقود" onlar basamağından olan sayının birler basamağının sadece sıfır olan kısmını, yani 10, 20, 30.. 90'ı ifade eder. Dolayısıyla bu iki kavramdan her biri, onlar basamağından olmakta birleşseler bile, onların arasında iki yönlü umumilik ve hususilik farkı vardır. Bununla birlikte birler basamağı sıfır olan ve olmayan onluklardan her biri basamağın bütün sayılarına işaret etmekte birleşirler. Başka bir ifade ile "عقود" da "عشرات" da kümelerinin bütün elemanlarına işaret edebilirler. Yani "عقود", 10'uncu, 20'nci... Sayılarını göstermekle birlikte "عشرات"ı da ifade edebilirler. Bu durumda "عشرات", "عقود"u; "عقود" da "عشرات"ı kapsar ve bu iki lafız müteradif lafızlar durumuna gelirler. Bu inceliği ifade etmek için "عقود العشرات" = "عشرات العشرات" diyebiliriz. Bunun iç içe büyük ve küçük iki daire şemasiyle gösterirsek, dış daire "عشرات"ı, iç daire "عقود"u gösterir. "عشرات", içindeki "عقود"u, "عقود" da dışındaki "عشرات"ı göstermiş olur. Ayrıca, "عقود"u onlar basamağına tahsis edenler yanında, bunlara bütün basamaklara teşmil edenler de vardır. Bu ikincilere göre yüzlerin "عقد" ları 100'den 900'e kadarki yani iki sıfırlı, binlerin "عقد" ları 1000'den 9000'e kadarki üç sıfırlı sayılardır. Bu durum sonsuza kadar böyle devam eder. Bunların görüşüne göre 91-99, 901-999 ve 9001-9999 arasındaki sayılar sıra ile onlar, yüzler ve binler basamaklarından olmakla birlikte bunlar "عقود" değildir. Nihayet birler basamağı dahi "عقود" sayanlar varsa da bu, doğru bir görüş olmamalıdır. Karşılaştırınız: el-Harizmi, Muhammed b. Ahmed, Mefatihul-'Ulum, Mısır, 1342, s.113-114; Giyaseddin Cemşid, Miftahu'l-Hisab, Yazma Eser, Nuruosmaniye Kütüphanesi, İstanbul, 3a-4b; Aynı Müellif, Kifayetu'l-Hisab, Yazma Risaleler Mecmuası, s.168-169.

hafta, 8 gece ve 7 gündüzden oluşan haftadır. Buna *tam hafta* adı verilir. Çünkü Kur'an-ı Kerimin beyanını esas alan Müslümanlar, günü, güneşin batmasından itibaren başlatırlar. Dolayısıyla 7 gün zarfında 12 saatlik bir fazlalık söz konusudur. Böylece 4 tam hafta 30 gün olmaktadır. Kesirlerle bilmeceli tarih koyma geleneğinde 4 tam haftanın paydası 4'tür. Bu 4'ün kullanılan kesirleri "نصف" ve "ربع" 'dur. Yani $4:2=2_1+2_2$ (=نصف); $4:4=1_1+1_2+1_3+1_4$ (=ربع)'dur.

Ay: Kurala uygun bilmeceli tarihte yedinci sıra, olayın meydana geldiği günün bilmeceli tarihin ayının kesirle belirtilmesine aittir. 12'nin bu bilmeceli tarihte kullanılması gereken kesirleri, $12:2=6_1+6_2$ (=نصف), $12:3=4_1+4_2+4_3$ (=ثلث); $12:4=3_1+3_2+3_3+3_4$ (=ربع); $12:6=2_1+2_2...+2_6$ (=سدس)'tür. Bazen 12'nin kesirleri yerine "الجزء" kelimesinden sonra getirilen açık sıra sayıları kullanılır. Meselâ 12'inci ayın yerine "الجزء الثاني عشر" ifadesi kullanılarak haftanın ait olduğu ayın, kameri ayların 12'incisi yani zilhicce ayı olduğu ifade edilir. Diğer ayların durumu da buna kıyas edilir.

Kameri aylar 12 olup, kesirlerle bilmeceli tarihte bu sayı, bazen ikiye ayrılarak, her altı ay kendi içinde 1'den 6'ya kadar sıralanmakta ve her altı ay, "نصف", yani yılın yarısı olarak verilmekte ve birinci altı aya "النصف الأول" yani birinci yarım yıl, ikinci altı aya da "النصف الثاني", yani ikinci yarım yıl denilerek yarım yıllar birbirinden ayrılmaktadır. Bu durumda, biri 12 olan üst payda, diğeri 6 olan alt payda olmak üzere iki payda söz konusudur.

Kimisi ise ayları yalnız üst payda olan 12'yi "اثني عشر" şeklinde, yani açıkça ve tam yıl olarak vermektedir. Ayları kesirlerle göstermek için yıl, 12 ay olarak alınır ve dörde bölünür. Bu bölmede, bölüm 3'tür. Şu halde 12 ay, her biri 3'er aydan oluşan dört tane 3'lükten oluşmaktadır. Birinci üçlük, muharrem, safer, rebîu'l-evvel'den, ikinci üçlük, rebîu'l-âhir, cumâde'l-ûla, cumâde'l-uhra'dan, üçüncü üçlük, receb, şâbân, ramazan'dan, dördüncü üçlük, şevval, zü'l-ka'de, zü'l-hicce'den oluşur. İlk üçlük "من الربع الأول", ikinci üçlük "من الربع الثاني", üçüncü üçlük "من الربع الثالث", dördüncü üçlük "من الربع الرابع" şeklinde ifade edilir.

Kurallı bilmeceli tarih vermede ayların ortak paydası olan 12 sayısı, bazen 3'e bölünerek üç tane dörtlük elde edilir ki, bu takdirde onların bilmeceli tarihleri, bölümden meydana gelen kesirlerle bunların sıralarını bildiren kelimelerden yapılmış isim ve sıfat tamlamaları ile ifade edilir. Meselâ "أول الثلث" (ilk üçte birin birinci ayı) ki, Muharrem'dir; "ثاني الثلث الأول" (ilk üçte birin ikinci ayı) ki, Safer'dir; "ثالث الثلث الأول" (ilk üçte birin üçüncü ayı) ki, Rebîu'l-evvel'dir; "رابع الثلث الأول" (ilk üçte birin dördüncü ayı) ki Rebîu'l-âhir'dir.

İkinci ve üçüncü dörtlükler de benzer şekilde sıralarına göre ifade edilir. Meselâ "ثاني الثلث الثاني" denilir ki, beşinci ay olan Cumâde'l-ûla demektir.

Tarih günü, ayın birinci, ikinci veya üçüncü on gününden birinci gün ise bu, kesirlerle bilmeceli tarihte “العشر الأول” şeklinde ifade edilir. Diğer günler ise o sıradaki güne göre “...العشر الثالث,العشر الثاني” gibi şekillerde ifade edilir ki, bu da 1/10, 2/10, 3/10... ondalık kesirlerden başka bir şey değildir. Buradaki “*onda bir*” den ibaret olan ondalık kesir, ayın üç tane on gününden her birini ifade ettiği gibi, haftanın herhangi bir gününü de anlatabilir.

Kameri yıl da 12 kameri aydan oluşur. Bunların sıra ile adları şöyledir:

1. “محرم / Muharrem”	=	Kameri ayların birincisi
2. “صفر / Safer”	=	Kameri ayların ikincisi
3. “ربيع الأول / Rebîu'l-evvel	=	Kameri ayların üçüncüsü
4. “ربيع الآخر / Rebîu'l-âhir”	=	Kameri ayların dördüncüsü
5. “جماد الأولى / Cumâde'l-ûla”	=	Kameri ayların beşincisi
6. “جماد الأخرى / Cumâde'l-uhra”	=	Kameri ayların altıncısı
7. “رجب / Receb”	=	Kameri ayların yedincisi
8. “شعبان / Şâbân”	=	Kameri ayların sekizincisi
9. “رمضان / Ramazan”	=	Kameri ayların dokuzuncusu
10. “شوال / Şevval”	=	Kameri ayların onuncusu
11. “ذو القعدة / Zü'l-ka'de”	=	Kameri ayların on birincisi
12. “ذو الحجة / Zü'l-hicce”	=	Kameri ayların on ikincisi

Sene: Kesirlerle bilmeceli tarih vermede sekizinci sıra, tarihi verilen olayın meydana geldiği ayın ait olduğu 12 aydan oluşan yılının kesirlerle verilmesine gelir. Kesirlerle bilmeceli tarih verme geleneğinde yılın ifade edilmesinde şu hallerden birisi söz konusudur:

Birinci Hal: Olayın meydana geldiği ayın ait olduğu yılın, birler basamağından hangisine rastladığını belirtme durumudur. Yılların birler basamağının rakamı 1'den 9'a kadarki rakamlarından biridir. Bunların ortak paydasının 10 olduğunu biliyoruz. Söz konusu tarih geleneğinde birler basamağındaki sayılardan biriyle verilen yılların ortak paydası olan 10'un kullanılabilecek kesirleri şunlardan biridir: $10:2=5_1+5_2$ (=نصف), $10:5=2_1+2_2...+2_5$ (=خمس), $10:10=1_1+1_2...+1_{10}$ (=عشر)dur.

İkinci Hal: Olayın meydana geldiği ayın ait olduğu yılın, “عقود”u, yani 10'dan 90'a kadar ki on yıllardan hangisine rastladığını belirtme durumudur. Bunların da ortak paydası 10, kesirleri de birler basamağındaki 10'un kesirleri gibidir. Şu farkla ki: onlar basamağındaki yılların ortak paydası olan 10'un 2'ye

bölünmesiyle elde edilen “نصف”, 5’e bölünmesiyle elde edilen “خمس” ve 10’a bölünmesiyle elde edilen “عشر”, “عقد” olarak alınmalıdır. Dolayısıyla burada $10:2=5$ ’inci “عقد” yani 50, $10:5=2$ ’nci “عقد” yani 20, $10:10=1$, yani 10 “عقد” dan birincisi, yani 10 demektir. Diğer bir ifadeyle bunları bilmeceli tarihte kullanılan kesirlerini bulmak için, kök, yani payda durumundaki “عقد” alınıp kalansız olarak bölünebildiği sayılar bulunur. Bu bölüm, kök durumundaki “عقد” ile çarpıldığında, çarpım 9 “عقد” dan birini veriyorsa, kesir, asıl sayıya uygun demektir. Meselâ kök “عقد”, birinci “عقد” olan 10’dur. 10 ikiye bölünebilir ki bölüm 5’tir. $5 \times 10 = 50$ olur ki, 5’inci “عقد” dır. On, 5’e bölünebilir ki bölüm 2’dir. $2 \times 10 = 20$ olup ikinci “عقد” dir. On, 10’a bölünebilir ki, bölüm 1’dir. $1 \times 10 = 10$ olur ki birinci “عقد” dır. Şu halde bilmeceli tarihte kullanılabilecek olan yıl “عقد” ları üç tane olup bunlar “نصف”, “خمس” ve “عشر” dür.

Bilmeceli tarihlerde “عقد” kelimesi “yüzyılların tamamı” demek olan “القرن” (yüzyıl) anlamında kullanılırsa, aynen onun özelliklerine tâbi olur. Bu özellikler aşağıda ele alınıp izah edilecektir.

Üçüncü Hal: Olayın meydana geldiği ayın ait olduğu yılın, 10 ile 20, 20 ile 30.. arasındaki, yani mesela 11-19, 21-29, 31-39, 41-49.. sayıları ile ifade edilen yıllardan hangisine rastladığını bildirme durumudur. Bunların ortak paydası 100 sayıdır. Bu sayıya uygun düşen kesirler şunlardır: $100:2=50_1+50_2$ (=نصف); $100:4=25_1+25_2+25_3+25_4$ (=ربع); $100:5=20_1+20_2...+20_5$ (=خمس); $100:10=10_1+10_2...+10_{10}$ (=عشر).

Dördüncü Hal: Olayın meydana geldiği yılın, yüzyılların (القرن/القرون) hangisine ait olduğunu bildirme durumudur. Bunların ortak paydası, her bir sayısı yüzyılı ifade eden 10 sayıdır. Buna uygun düşen kesirler, $1000:2=500_1+500_2$ (=نصف); $1000:5=200_1+200_2...+200_5$ (=خمس); $1000:10=100_1+100_2...+100_{10}$ (=عشر)’dur.

Beşinci Hal: Meydana gelen olayın rastladığı yüzyılın hangi bin yıla ait olduğunu belirtme durumudur. Kesirlerle bilmeceli tarihlerde şimdilik iki tane bin kullanılır. Birincisi, hicri 1000 yılında son bulur; ikincisi, 1001 yılından başlar. Bin, iki türlü kullanılır: Ya tek başına kullanılır, ya da yüzyıllarla kullanılır. Tek başına kullanıldığı zaman “birinci bin yılın” demek için, “من الجزء” (birinci binin...), “ikinci bin yılın” demek için “من الجزء الثاني” (ikinci binin...) ifadesi kullanılır. Görüldüğü gibi, bu ifadelerde “الجزء” kelimeleri ile 1000 sayısına işaret edilmiştir. Yüzyıllarla kullanıldığı zaman 1000’in yerini tutan bir kelimedenden söz edilmez, sadece yüzlerin sayısı verilir. Eğer bu yüzlerin sayısı 10 veya daha az ise belirtilen tarihin birinci binde, yüzlerin sayısı 10’dan çok ise belirtilen tarihin ikinci binde olduğu anlaşılır. Meselâ “من عشرة قرون” (on yüz yılın...) ifadesi, ilgili tarihin birinci bin yıla ait olduğunu; “من خمسة عشر قرنا” (on beş yüz yılın...) ifadesi ise ilgili tarihin ikinci bin yıla ait

olduğunu gösterir. Görüldüğü gibi, burada birinci veya ikinci bin yıldan söz edilmemesiyle birlikte, verilen yüzlerin sayısından, on tane yüzyılın içerisinde meydana gelen tarihin birinci bin yıla, on tane yüzyılın üstündeki yüzyıllarda meydana gelen tarihlerin ise ikinci bin yıla ait olduğu anlaşılır.

Bazen, “قرن” kelimesinden sonra örtülü ifade kullanılmayarak, “من الألف” denilmek suretiyle, “قرن”ın ait olduğu bin, açıkça zikredilir. Bu tarzda da, 1000’in birinci veya ikinci olduğu ifade edilmez. Burada hangi 1000’in söz konusu olduğunun belirlenmesi, “قرن”ın sıfatı olan sıra sayının ifade ettiği yüzyılların miktarına bağlıdır. Eğer bu yüzyıllar, 10 tane veya daha az ise, mezkûr “ألف” birinci 1000’i, yüzyılların sayısı 10 taneden büyükse, zikredilen “ألف”, ikinci 1000’i gösterir. Meselâ bilmeceli ifade, “من القرن العاشر من الألف” şeklinde ise, tarih birinci 1000’in onuncu yüzyılına aittir. “من القرن الحادي عشر من الألف” şeklinde ise tarih ikinci 1000 yılın 1’inci yüz yılını gösterir.

2. Bu Tarihin Müfredatının Ayırt Edilmesi

Birbirinin içine girmiş bulunan zaman birimlerini birbirinden ayırarak, onların istenen zamanı açıklamalarını sağlamak için bu tarih belirtme biçimini tam vakit bildiren parçalara bölmek gerekir. Bunu şu örnekler üzerinde görelim:

- Meselâ “أول الجزء الثامن” denilerek tarihi verilmek istenen olayın rastladığı zamanın en küçük parçası olan derecenin sınırları belirtilip saatten ayrılır.

-Yukarıdaki ifadeden sonra “من الجزء الحادي عشر” denilerek bu sekizinci derecenin 11’inci saatin bir parçası olduğu belirtilir.

- Bu ikinci ifadeden sonra “من النصف الثاني” denilerek, günün bir parçası olan bu saatin yine günün bir parçası olan gündüzün içerisinde olduğu anlatılır.

- Bu üçüncü ifadeden sonra “من العشر الثالث من الثالث الثالث” denilerek, bu gündüz, ayın 23’üncü gününün bir parçası olduğu belirtilerek sınırlandırılır.

- Bu dördüncü ifadeden sonra “من الجزء الثاني عشر” denilerek, bu 23’üncü günün kameri 12’inci ay olan zilhicce’nin 23’üncü günü olduğu belirtilir.

- Bu beşinci ifadeden sonra “من العشر الثامن” denilerek, bu zilhicce ayının ait olduğu yılın birler basamağının, ilk onlar basamağının 8’inci yılı olduğu belirtilir.

-Bu altıncı ifadeden sonra “من الجزء الرابع” denilerek, birler basamağı 8 olan bu yılın, onlar basamağı rakamının, 4’üncü onlar basamağının, yani 31 ile 40 arasındaki onun onlar basamağı rakamı olan 3 olduğu belirtilir.

- Nihayet “من الجزء الثاني عشر” denilerek, bu 38 yılın, yüzler basamağı rakamının 101’den 200’e kadar olan ikinci yüzyılın, yüzler basamağı rakamı

olan 1 olduğu, bu 100'ün binler basamağı rakamının da 1101'den 2000'e kadarki sayıların 1000'ler basamağı olan bir olduğu, böylece mezkûr zilhicce ayının 1138'inci yılının bir parçası olduğu belirtilmiş olur.

3. Kesir ve En Küçük Ortak Paydasının Bilinmesi

Kesirlerle bilmeceli tarih belirtme geleneğinde kullanılan vakit birimlerinden her biri için kullanılması gereken kesirleri ve onların ortak paydalarını bilmek şarttır. Eğer bunlar bilinmezse mezkûr tarih anlaşılabilir. Bu husus, yeri geldikçe örneklerle belirtilmektedir.

4. Tarih Parçalarının Açıkça da Verilebileceğinin Bilinmesi

Kesirlerle tarih verme geleneğinde, verilmek istenen tarih parçalarının tamamının kesirlerle verilmesinin şart olmadığını, dolayısıyla bir kısmının açıkça da verilebileceğini bilmek gerekir. Meselâ, bazı yazarların, haftanın bir gününü "الأربعاء", yılı da "أول الألف الثاني" şeklinde açık bir biçimde verdikleri görülmektedir.

5. Kesirlerin Kapsamının Bilinmesi

Kesirlerle tarih vermede kullanılan ifadelerin, kapalılık-açıklık ve kelimelerin asıl manalarının sınırları dışına taşacak kadar geniş kapsamlılık bakımından derecelerinin bilinmesi de önemlidir. İfade açıksa bu, sarih; iki manada kullanılabilen bir kelimeyle verilmişse kinayeli ifade olur. Meselâ, "عقد" kelimesi, 10'dan 90'a kadar onlukları ifade etmek için kullanıldığı gibi, yüzyılı ifade etmek için de kullanılır. Dolayısıyla bu kelimenin kullanıldığı bilmeceli tarih, kinayelidir. Yani iki türlü anlaşılabilir durumdadır. Bu belirsizliği gidermek için onun hangi anlamda kullanıldığını bilmek gerekir. Bu da ifadenin siyak ve sibakından anlaşılabilir.

6. Aynı Sonuca Varan Farklı Kesirlerin Kullanılabileceğinin Bilinmesi

Aynı tarihi ifade etmek üzere farklı kesirlerin bulunabileceğini ve bunların kullanılabileceğini bilmek de söz konusu tarihin doğru anlaşılabilmesine yardımcıdır. Meselâ, ayın 15'inci günü şu farklı biçimlerde ifade edilebilir:

- "العشر الخامس من الثالث الثاني" ($30:3=10_1+10_2+10_3; 10_2:10=1_1+1_2+1_3+1_4+1_5...1_{10}$)
- "آخر النصف الأول" ($30:2=15_1+15_2$)
- "أول الخمس الثالث من الثالث الثاني" ($30:3=10_1+10_2+10_3; 10_2:5=2_1+2_2+2_3...2_5$)
- "آخر العشر الخامس" ($30:10=3_1+3_2+3_3+3_4+3_5...3_{10}$)

7. Bilmeceli Tarihin Yanlış Verilebilme İhtimalinin Bilinmesi

Verilen kesirli tarihlerde kural dışı ve yanlış ifadeler bulunabileceği gibi, bazen maksadın kolayca anlaşılmasını engelleyen gereksiz uzatmalar da

olabileceği hatırdâ tutulmalıdır. Meselâ, kesirlerle verilen bilmeceli tarihte kuralların belirttiği sıraya uyulmayarak takdim ve te'hir yapılmış ve zaman hiyerarşisi karıştırılmış olabilir. Bu durumda bilmeceli tarihin doğru anlaşılabilmesi tabiidir.

8. Çözümlerde Farklılık Olabileceğinin Bilinmesi

Kesirlerle verilen bilmeceli tarihleri çözerken, kitap yazarlarının, müstensihlerinin ve ek bilgi yazarlarının bu tarihle ilgili olarak verdikleri ayrı ayrı bilgiler ve kesirlerle verilen bilmeceli tarihin çözümüne yarayan ve yardım eden bütün karineleri göz önünde bulundurmanın gerektiğini, doğru sonuca varmak için, verilen farklı bilgileri karşılaştırıp değerlendirmenin yararlı olacağını bilmek lazımdır. Bu bilgi sayesinde çözümünde farklılık görülen tarihlerden hangisinin doğru olduğu ortaya çıkar. Bazı tarihlerin yanlış ifade edilme ihtimalinin olduğunu bilmenin gerekliliği de bu yüzdendir.

9. Takvimlerden Yararlanılabileceğinin Bilinmesi

Kesirlerle verilen bir kısım bilmeceli tarihlerde zikredilen günlerde yanlışlık bulunabilir veya günler hiç verilmeyebilir. Bunu açıklığa kavuşturabilmek için, bu tarihlerin geçtiği takvimlere başvurulmasında yarar vardır.

10. Ay ve Yılların Ayırt Edilmesi

Değişik vesilelerle ifade ettiğimiz gibi, kesirlerle bilmeceli tarih verme geleneğinde kullanılan ayların, ortalama 30 gün olarak hesaplanan kameri aylar ve 355 gün olarak hesaplanan yılların, kameri yıllar olduğunu hatırdâ tutmak lazımdır. Bu tarihlerin tekabül ettiği güneş ayı ve yılının bulunması için, kameri olan ay ve yılların esas alınması gerekir.

II. BİLMECELİ TARİHLE İLGİLİ ÖRNEKLER

Örnek 1:

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi kütüphanesindeki bir yazmada gördüğüm şu metni tercümesi ile birlikte sunuyorum.⁷

"تارخ كمال باشا زاده

(تم الكتاب في يوم الجمعة وهو العشر التاسع من الثالث الثاني)

أشار إلى أن يوم الجمعة المذكور هو اليوم التاسع عشر من أيام الشهر، لأن الشهر الواحد في العرف ثلاثون يوماً، فالثلث الثالث منه ما بعد اليوم العاشر إلى العشرين، والعشر التاسع من ذلك الثلث الثاني إنما هو اليوم التاسع عشر.

ثم أشار بقوله:

(من السدس الثاني من النصف الأول)

إلى أن ذلك الشهر هو الصفر فإن العام الواحد اثني عشر شهراً. فالنصف الأول منه ستة أشهر من المحرم إلى تمام ستة أشهر.

والسدس الثاني من ذلك النصف الأول هو الصفر.

ثم أشار بقوله:

(من العشر السادس من العشر الثالث من العشر العاشر من الهجرة النبوية الهلالية)

إلى أن ذلك العام ٩٢٦ من الهجرة.

إذ المخرج ههنا، أعني أقل عدد له عشر بلا كسر، ولعشره عشر كذلك، ولعشر عشره عشر كذلك وهو هذا (١٠٠٠)؛

فالعشر العاشر هو: ما فوق هذا: (٩٢٠)

والمعنى: (إن الكتاب تم في يوم الجمعة)

(وهو) أي ذلك اليوم التاسع عشر إلى هذا (٩٢٦) من أيام الصفر سنة (٩٢٦).

المولى عبد الوهاب الشهير بقوله له لي زاده،

وقال ابن كمال:

(ومن استخرج هذا التاريخ وبلغ المرام فقد قدر على شيء لم يقدر عليه أكثر العلماء الكرام) للمولى الشهير بكمال باشا زاده "

Yukarıdaki metnin tercümesi:

"Kemal Paşa Oğlu Tarihi veya "Kur'an'ın Mahlûk Olup Olmadığı" konusunda yazdığı bir risalenin bitiş tarihi:

⁷ Esat Coşan'ın 1 Ağustos 1978 tarihli Diyanet Gazetesindeki metnin başında (تم الكتاب بعون الملك الوهاب) ilavesi bulunmakta, sonunda da (الهلالية) kaydı geçmemektedir.

Metin: (Kitap cuma günü bitmiştir. Bu cuma günü, ikinci üçte birin dokuzuncu onda biridir)

Şerh: İbn-i Kemal şuna işaret ediyor:

Bu cuma günü, ayın günlerinin on dokuzuncu günüdür. Çünkü bir ay, örfte, otuz gündür. Öyle olunca, ayın ikinci üçte biri, ayın onuncu gününden sonra başlar, yirmisinde son bulur. Bu ikinci üçte birin dokuzuncu onda biri, on dokuzuncu gündür.

Daha sonra İbn-i Kemal,

Metin:(Söz konusu ikinci üçte birin dokuzuncu onda biri olan 19'uncu gün, Hicri yılın birinci yarısının ikinci altıda birine aittir) sözü ile şunu söylemek istemiştir:

*Şerh:*19'uncu günün ait olduğu ay, Safer ayıdır. Çünkü bir yıl,12 aydır. 12 ayın birinci yarısı 6 ay olup Muharrem'den başlar, altı ayın tamamlanmasına kadar sürer. Altı aydan oluşan birinci yarının ikinci altıda biri, Safer ayıdır. O halde bu cuma günü, Safer ayının 19'uncu gününe rastlamaktadır.)

Daha sonra İbn-i Kemal:

Metin:(Bu ay, hilalin görülmesiyle başlayan ve Hz. Muhammed'in Hicretini esas alan yılın onuncu onda birinin üçüncü onda birinin altıncı onda biri olan yıla aittir) sözü ile şunu söylemek istiyor:

Şerh: Bu yıl 926'ıncı Hicri yıldır. Çünkü onda birinin kesirsiz olarak onda biri, bu onda birinin de kesirsiz olarak onda biri olan en küçük sayıyı oluşturan ve "en küçük ortak kat" adı verilen ortak payda (mahreç), 1000 sayıdır. O halde 1000'in onuncu onda biri olan onuncu 100'ü 10'a bölüp bunun onda biri olan 10'un üç katının üçüncü katının, yani 21'den 30'a kadar olan onda birinin 6 katı 926'yı oluşturur.

Metin tercümesinin topluca özeti: "Bu kitabın yazılması, Peygamberin hicretinden itibaren onuncu onda birinin üçüncü onda birinin altıncı onda birinin birinci yarısının ikinci altıda birinin ikinci üçte birinin dokuzuncu onda biri olan Cuma günü bitmiştir."

O halde İbn-i Kemal'in kitabını tamamlama tarihi 926 Hicri yılının Safer ayının 19'uncu gününe rastlayan cuma günüdür.

İbn-i Kemal daha sonra şunları ilave ediyor:

(Bu bilmeceli tarihi ortaya çıkarmayı başararak murada eren, değerli âlimlerden pek çoğunun yapamadığını yapmış olur.)

Sözü geçen yazmada, yukarıda nakledip tercüme ettiğimiz İbn-i Kemal'in bilmecele tarihine dair açıklamaları yapanın Kavalalı Zade sanıyla meşhur olmuş Abdulvahhab Efendi olduğu kaydedilmektedir."

Örnek 2:

" في يوم الإثنين، وهو العشر الأول من الثلث الأول من السدس الثاني من النصف الأول من العشر السابع من العشر الثالث من العقد الرابع من الألف الثاني "

Ayrıntılı tercümesi:

(Aşağıdan yukarıya doğru)

Kitabın yazılışının tamamlandığı tarih, bir pazartesi gününde olmuştur. Bu gün, Hicri ikinci bin yılın 4'üncü (300'den 400'e kadarki) yüz yılının üçüncü onda birinin (21'inci yılından 30'uncu yılına kadarki on yılının) yedinci onda birinin (7'incisinin, yani 327'inci yılının) ilk yarısının (yani ilk 6 ayın) ikinci altıda birinin (yani ilk 6 ayın 2'nci ayı olan Safer ayının) birinci üçte birinin (yani safer ayının ilk on gününün) birinci onda biri olan (safer ayının üç on gününden ilk on gününün onda biri olan birinci) günüdür.

Bu tarih = 1 Safer 1327 h.

Örnek 3:

"في السبع الثاني من الربع الثاني من السدس الثالث من النصف الثاني من العشر الخامس بعد المائة والألف"

Tercümesi:

(Aşağıdan yukarıya doğru)

(1100) yılından sonraki yüzyılın beşinci (41'inci yılından 50'nci yılına kadarki 10 yılın) ikinci onda birinin (yani 1142'nci yılının) ikinci yarısının (ikinci altı ayının) üçüncü altıda birinin (yani Ramazan ayının) ikinci dörtte birinin (7'inci gününden sonraki ikinci haftasının) ikinci yedide birinde (yani 9'uncu gününde) sona ermiştir.

Bu tarih = 9 Ramazan 1142 h.

Örnek 4:

"وهو العشر الأول من الثلث الثالث من السدس الخامس من النصف الأول من العشر الخامس من العاشر من العقد الأول من الألف الثاني من الهجرة "

Tercümesi:

(Aşağıdan yukarıya doğru)

Bu tarih, hicri ikinci bin yılın birinci asrının onuncu onda birinin beşinci onda birin birinci yarısının (ilk altı ayının) beşinci altıda birinin (beşinci ayı olan cumade'l-ûlâ'nın) üçüncü üçte birinin birinci onda biri (21'inci günü) dir.

Bu tarih =21 Cumade'l-Ûlâ 1095 h.

Örnek 5:

"في وقت العشاء من يوم هو السبع الخامس من الربع الرابع من السدس الخامس من النصف الأول من العشر التاسع من العقد الثالث بعد الألف"

Tercümesi:

(Aşağıdan yukarıya doğru)

Bu tarih, hicri bin yılından sonraki (ikinci bin yılın) üçüncü yüzyılın dokuzuncu onda birinin altıncı onda birinin (1286 yılının) birinci altı ayının beşinci altıda birinin (cumade'l-ûlâ ayının) dördüncü dörtte birinin (dördüncü haftasının) beşinci yedide birinin (25'inci gününe rastlayan perşembe gününün) yatsı vaktindedir

Bu tarih = 25 Cumade'l-Ûlâ 1286 h.

Örnek 6:

"... من العشر الخامس من العشر الأول من السدس الخامس من النصف الأول من العشر السابع من العقد الثالث من الألف الثاني من الهجرة"

Tercümesi:

(Aşağıdan yukarıya doğru)

(Bu tarih) Hicretin ikinci bin yılının üçüncü yüz yılının yedinci onda birinin (1270 yılının) birinci yarısının (ilk altı ayının) beşinci altıda birinin (cumade'l-ûlâ ayının) birinci onda birinin beşinci onda birinden (beşinci gününden) olan gündür.

Bu tarih =5 Cemaziye'l-Evvel 127 h.

Örnek 7:

"بعيد العصر من السبع الرابع من العشر الخامس من الثلث الثاني من السدس الرابع من النصف الأول من العشر الخامس من العشر السابع من العقد الثاني من الألف الثاني من الهجرة"

Tercümesi:

(Aşağıdan yukarıya doğru)

Hicri ikinci bin'in ikinci asrının yedinci onda birinin beşinci onda birinin (yani 65 yılının) birinci altı ayının dördüncüsü olan rebû'l-evvel ayının on beşinci gününün dördüncü yedide biri olan çarşamba gününün ikindisinden biraz sonra...

Bu tarih = Hicri 1165/4/15 (çarşamba günü) ikindiden az sonrası.

Örnek 8:

"أول الجزء الثامن من الجزء الحادي عشر من النصف الثاني من العشر الثالث من الثلث الثالث من الجزء الثاني عشر من العشر الثامن من الجزء الرابع من الجزء الثاني عشر"

Tercümesi:

(Aşağıdan yukarıya doğru)

Hicri on ikinci yüzyılın yani, ikinci bin yılın ikinci yüzyılının 1101 yılı ile 1200 yılı arasında kalan yüz yılın dördüncü parçasının (31'inci yılından 40'inci yılına kadarki kısmının) sekizinci onda birinin, 12'inci ay olan zi'l-hicce'nin üçüncü üçte birinin (yani 21'inden 30'una kadarının) üçüncü onda birinin (yani 23'üncü gününün) gündüzünün 11'inci saatinin sekizinci derecesinin başlangıcı olan tarihtir.

Bu tarih = Hicri 1138/12/23'üncü gününün 11'inci saatinin 8'inci derecesinin evvelidir.

Örnek 9:

"الثاني من الثاني من الخامس من السادس من الخامس من الثاني عشر من الهجرة النبوية"

Bu tarih birkaç türlü anlaşılabilir:

Birinci ihtimal: Otuz gün olan ayın üç tane onda birinin ikinci onda birinin ikinci günü ki ayın 12'inci günüdür.

İkinci ihtimal: Otuz gün olarak alınan ayın ikinci yarısının ikinci günü ki 17'nci günüdür.

Üçüncü ihtimal: Otuz gün olarak alınan ayın ikinci beşte birinin ikinci günü ki 8'inci günüdür.

Dördüncü ihtimal: Otuz gün olarak alınan ayın ikinci altıda birinin ikinci günü ki ayın 7'nci günüdür.

Beşinci ihtimal: Otuz gün olarak alınan ayın ikinci onda birinin ikinci günü ki ayın 5'inci günüdür.

"من الخامس من السادس": Altıncı senenin beşinci ayı ki "Cumade'l-ula"dır.

“من الخامس”: 41’inci yıldan 50’nci yıla kadarki 10 yılın 5’incisi,yani 46’ncı yılı demektir.

“من الثاني عشر”: Hicri 12’inci yüzyılın 1101-1200 yılları arasında kalan kısmıdır.

Yukarıdaki muhtemel ikinci manaya göre topluca tercüme:

(Aşağıdan yukarıya doğru)

Bu tarih = Hicri 1146 yılının beşinci ayının 12’nci günüdür.

Örnek 10:

“أول الجزء الخامس عشر من السدس الأول من النصف الأول منالصفالأول من السبع الثالث من الربع الرابع وهو أول السدس السادس من أول الثلث الثاني من ثاني الخمس الرابع من أول الخمس الثاني من الجزء الخامس عشر من هجرة نبينا محمد عليه الصلاة والسلام

Tercümesi:

(Aşağıdan yukarıya doğru)

Hicretin 1428 yılının cumâde’l-ûla ayının 4’üncü haftasının salı gününe rastlayan 26’ncı gecesinin birinci saatinin başı.

Bu son örneği, karmaşık olması sebebiyle ayrıca parça parça veriyoruz:

أول الجزء الخامس عشر: 15’inci derecenin başı (saatin başı)

من السدس الأول من النصف الأول: 12 saatin yarısı olan 6 saatin birinci saatinin

من النصف الأول: Gecenin

من السبع الثالث: Hafta günlerinin üçüncü yedide biri olan salı gününün

من الربع الرابع: Dört hafta olan ayın dördüncü haftasının

وهو أول السدس السادس: Ayın (30 günün) altıncı altıda birinin evveli, yani 26’ıncı günün başı

من أول الثلث الثاني: 12 ayın ikinci üçte birinin başı olan cumade’l-ûla ayının.

من ثاني الخمس الرابع: 10 yılının 4’üncü beşte birinin ikincisi olan 8’inci yılının

من أول الخمس الثاني: Yüzyılın 5’e bölünmesinden elde edilen ikinci “عقد”dan ibaret ikinci beşte bir olan ikinci 20’nin başından

من الجزء الخامس عشر: 15’inci yüzyılın, yani 1500’üncü yılın

Hicretin : من هجرة نبينا محمد عليه الصلاة والسلام

Bu tarih = 1428'inci hicri yılın Cumade'l-Ûla ayının dördüncü haftasının salı gününe rastlayan 26'ncı gecesinin birinci saatinin başı.

Sonuç Yerine

Makalede söz konusu edilen tarih, özel bir tarih biçimidir. Bu tarih, kitap telifi gibi bir işin ne vakit sona erdiğini derece, saat, gün, hafta, ay ve yıl gibi küçükten büyüğe doğru sıralanmış birbirinin içindeki nisbi tam zaman birimlerinin belli kesirleriyle verilir. Belli kesirlerle ve bilmece tarzında verilmesi dolayısıyla bu özel tarih verme biçimine "Kesirlerle Bilmece Tarih Koyma Usulü" adı verilmektedir.

Bu tarihi çözmek demek, ondaki kesirlerin ait oldukları sıralı zaman birimlerinden ibaret paydalarını bulup açıklığa kavuşturmak demektir.

Bu tarih şeklini ilk kullanan, Osmanlı Türk bilgini Kemalpaşa Zade Ahmed b. Süleyman'dır. İlk belgelerden, onun hicri onuncu yüzyılın ilk çeyreği içerisinde olduğu anlaşılmaktadır.

Bu tarih belirtme biçimini doğru anlayıp çözebilmek için, sunulan ön bilgiler ve bunlara dair örnekler yanında, ilgili matematik, astronomi ve takvim bilgileri de göz önünde bulundurulmalıdır.

Bir miktar zihin yormayı gerektirmesi dolayısıyla, bu tarz tarihin, kimilerince itibar görmemesi, onun hepten terk edilmesine yol açmamış, bilakis günümüzde dahi kimilerinin ilgisini çekmiş ve üzerinde araştırmalar yapılmıştır. En çok görüldüğü kaynakların hicri 11'inci yüzyıla ait olması, bu yüzyılın onun en parlak dönemi olduğu yorumlarının yapılmasına yol açmıştır.